

İSLÂM HUKUKUNDA KAYNAKLAR - İCTİHAD - MÜCTEHİD - MEZHEB - TAKLİD VE TELFİK MESELELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yazan :
Doç. Dr. Ali ŞAFAK

1. GİRİŞ

Hukukta *kaynak* ifadesi birkaç mânâya gelir. Şöyleki; a — Hukukun çıktığı yer mânâsına kaynaklar, b — Hukuku yapan otorite mânâsına kaynak ve c — Hukukî hüküm ve meseleleri ihtivâ eden eserler mânâsına kaynaklar. Birinci ve ikinci mânâda kaynak mefhumu ele alındığında günümüze kadar var olagelen hukuk sistemleri iki ana guruba ayırt edilebilir : İlâhî menşeli hukuk sistemleri ve Beşerî hukuk sistemleri. Tetkik mevzuumuz İslâm hukuku da esas itibariyle ilâhî menşee dayanan hukuk sistemlerinden biridir ve bilhassa ana kaynaklarından ilk ikisi bunun açık bir delilidir.

2. İSLÂM HUKUKUNDA KAYNAK

İslâm hukukunda ibadetler, muâmeleler, cezalar ,devletlerarası münasebetler, mirâs ve benzeri konulardaki hükümler ya aslî kaynaklar denilen ve EDİLLE-İ ERBAA diye adlandırılan Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyasda bulunur yahut da fer'î kaynaklar diye adlandırılan; İstihsan, Mesâlih-i Mürsele, Örf ve Âdet, Sahabî Mezhebi, İstihâb gibi kaynaklarda tesbit edilmiştir.

İşbu aslî kaynaklardan Kitap ve Sünnet tamamen ilâhî vahye müsteniddirler, diğer iki kaynak İcma ve Kıyas ile Fer'î kaynaklar esas itibariyle Kitap ve Sünnetin lafzına ve ruhuna aykırı olmama-

lıdır. Böylece kaynaklar arasında mevcut bir hiyerarşi aynı zamanda kaynakların hukukîliğini de murakabeye yaramaktadır.

3. FIKHİN DÂİRESİNİN GELİŞMESİ- BOŞLUKLUKLARIN DOLDURULMASI VE TEFSİR

Rasulullah(s)ın 23 yıl 2 ay 22 gün kadar süren peygamberlik devresinde hukuken kaynağı iki taneydi. Bunlardan Kur'an-ı Kerimde hukukî meselelerle ilgili âyet-i kerimeler fakihlere göre 150-550 arasında değişen mahdud miktardadır ve bir kısmı da muayyen hadiseler hakkındadır, Sünnette de durum genellikle böyleydi. Orada da umumiyetle Rasulullah zamanında olan, ceryan eden, sorulan hadiseler hakkında hususî hükümler vazedilmiştir. Umumî hükümler taşıyan âyet ve hadisler hiç şüphesiz mevcuttur ve o hükümlere giren her hadiseye kaabili tatbiktir. Kısacası Rasulullah(s)ın irtihaliyle ilâhî vahy kesildi, sünnet de sona erdi. Ortaya çıkan hadiseler ise her geçen gün arttı ve çeşitlilik kazandı. Bunlar hakkında iki aslı kaynağa doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde hüküm ihtiva eden ayet ve hadisleri bulmak her zaman mümkün olmuyordu. Karşılaşılan bu meselelerin, hukuktaki boşlukların doldurulması gerekiyordu. Hükümlerin illetlerine, âmme menfaata, kötülüklerin önlenmesine v.s.ye riâyet edilerek gözönünde tutularak, Râşid Halifeler zamanından itibaren, Edille-i Erbaanın üçüncüsü İcma ve dördüncüsü Kıyas ve İctihad yoluyla halledilmesi gerekli meseleler çözüme kavuşuyordu.

Bu cümleden olarak Müellefe-i Kuluba zekatın verilemeyeceği, zaruret hallerinde hırsızlık cezasının infaz edilmemesi, üç talakla boşanmanın hükmü Sevad arazisinin hukukî statüsünü tesbit, ölüm hastalığı anında (maraz-ı mevttte) bir kimsenin karısını boşamasının hükmü gibi konular ya İcma ile yahut da Kıyasla halledilmiştir.

Nassın bulunmadığı yerlerde icma veya kıyas ile amel ve hareket edilebileceği âyetlerde dolaylı şekilde, hadislerde ise doğrudan doğruya ve açıkca hükme bağlanmış ve tebcil edilmiştir. es-Serahsî «Nassın bulunmadığı yerde kıyasla amel caizdir. Bu husus sahabe'nin ittifakıyla sabittir. Haber-i Vahid ise kıyasdan daha kuvvetlidir. Çünkü o tereddütsüz Rasulullah'nın sözüdür, ancak ona ittisal zincirinde şüphe ve tereddüt vardır. Kıyasda ise şüphe ve

ihtimal vardır, rey tarafı daha galibdir. Bu vasıfları taşıyan kıyasla amel caiz olunca, Haber-i Vahidle amel evleviyetle caizdir»(1) der.

Hukukta boşlukların doldurulması dediğimiz konuda fıkıhçıları en çok meşgul eden bahis; haber-i vahid ile kıyas arasında bir tearuzun hissedilmesi halinde hangisiyle amel ve hareket edileceğidir.

a) Haber-i vahidi kıyasa tercih edenlerin delilleri şu şekilde sıralanabilir :

1 — Muaz b. Cebel hadisi (2).

2 — Bu mevzuda icmanın bulunuşu. Şöyleki, sahabe-i kiram kendi zamanlarında Haberü'l-Vahidi daima kıyasa takdim etmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer, ölü düşürülen cenine de hiçbir cezanın terttüp etmiyeceği görüşünde iken GURRE hadisini işitince reyinden vazgeçmiştir. Bu ve benzeri durumlarda sahabe aleyhte herhangi bir görüş serdetmemişler ve böylece aralarında haberü'l-vahidin kıyasa takdim olunacağıında icma vukua gelmiştir.

3 — Eğer kıyas haber-i vahidden öne alınırsa zayıfın kuvvetliye takdimi söz konusu olur ki, bu da batıldır. Haberü'l-Vahid, ravinin adaleti ve haberin delâleti sebebiyle kıyasdan daha kuvvetlidir.

4 — Haberü'l-Vahid, Nebi(s)den işitilmiş sayılır ve kıyasdan önde gelir (3).

b) Kıyası, Haberü'l-Vahide takdim edenlerin delilleri ise :

1 — Eğer tearuz halinde haber-i vahid kıyasa takdim olunsa idi kıyasa muhalif haber-i vahidler sahabe ve tabiilerce bırakılmazdı. Nitekim İbnu Abbas ateşte ısıtılmış su ile abdest alma konusundaki Ebu Hureyre hadisini bırakıp kıyasla amel etmiştir (4).

2 — Haber-i vahid kıyasa takdim olunursa zayıf delil kuvvetliye takdim edilmiş olur. Zira kıyas haberden daha kuvvetlidir. Kıyasda ihtimal daha az, haberde ise fazladır. Çünkü sened yönün-

(1) es-Serahsî; Usulü's-Serahsî c. 1, s. 328, 329.

(2) Bak, Buhari, sulh 5, şurût 9. Tirmizî, ahkâm 3.

(3) Senhuri; «Teâruzu haberü'l-vahid meal-kıyas», Mecelletü Edvai's-Şeria, sayı 5, sene 1394, sayfa 196.

(4) a.g. makale s. 196.

den ravinin kizbi, fıskı, hatası..., delalet yönünden ise, tecviz, ız mar, iştirak, tashih ve nesih söz konusudur. Halbuki kıyasda böyle bir şey yoktur. Bu durumda en çok ihtimal taşıyan diğerinden daha zayıftır.

İkinci gurubun bu ve benzeri delilleri tenkidden vâreste değildir (5).

Bu konuda fukahanın ileri gelenlerinin görüşleri farklıdır. Şöyleki Ebu Hanife, Şafii ve Ahmed b.Hanbel ile ulemanın pek çoğuna göre, haberü'l-vahid kıyasa takdim olunur (6). Şu kadar var ki, râvinin fakih olsun veya olmasın- âdil ve zâbit olması gerekir. Ebu Hanife'nin «Allah Teâlâ ve Rasulünden gelen her şey makbûlümüzdür ve eğer rivayet bulunmasaydı kıyas edecektim.» dediği nakledilir. Ebu Yusuf ve Şâfiî gibi fakihlerden de benzeri sözler nakledilmiştir(7). İmam Malik'in, haber-i vahidle kıyasın tearuzu halinde hangisini diğerine takdim eylediği kaynaklarda pek sarîh değilse de mevcut nakiller onun da genellikle haber-i vahidi kıyasa takdim ettiğini gösterir (8).

Ama ismi geçen fakihlerin bir kısmı, râvi âdil ve zâbit değilse o zaman fakih olup olmamasına bakarlar, râvi fakih ise yine haber-i vahidi tearuz halindeki kıyasdan öne alırlar, aksi halde kıyasa müracaatı tercih ederler. Musarrât hadisi buna bir örnek teşkil eder (9). Hanefî fukahâsının bu babda koyduğu ölçü şudur : Haber-i vahidin ifade eylediği hüküm Kitaba, meşhur sünnetlere muhalif olmaması şartıyla, tereddütsüz kıyasa takdimi gerekir. Bu kaide sonucu haber-i vahidi reddedenler aslında onun kıyası değil, Kitap ve meşhur sünnete muhalefetinden ötürü reddediyorlar. Meselâ musarrât hadisini Hanefîlerin red sebebi; hadisin Kur'ana muhalefeti sebebiyledir. Çünkü o hadis :

... فمن اعتدى عليكم بمثل ما اعتدى عليكم

«... Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların

(5) a.g. makale s. 196-197.

(6) Kemal İbnu Humam; et-Takrir c. 2, s. 116.

(7) Pezdevî; Keşfu'l-Esrâr, c. 1, s. 703.

(8) Senhurî; a.g. makale s. 191-192.

(9) Keşfu'l-Esrar c. 1, s. 703, 704. Musarrât hadisi için bak Buhari, büyü 65. Müslim, büyü 23, 26, 28 v.s, eserler.

üstünüze saldırdıkları gibi, ona saldırın (10) âyeti kerimesine ve

من اعتق شقصا له في عبد قوم عليه نصيب شريكه ان كان

موسرا

«Her kim başkasıyla müştereken malik olduğu köleyi âzâd ederse diğer şerik de bu işe mümaneat etmediğinden payını tazmin âzâd edene aittir.»(11) meşhur hadisine muhaliftir. Zira gerek ayeti kerime ve gerekse hadisi şerif bir ayn yok olduğu, telef edildiğinde misil veya kıymetini tazmini hükme bağlar ve bu konuda icma vaki olmuştur. Musarrat hadisini de bu yüzden reddederler, yoksa kıyasa muhalefetinden değil.

Kısacası; haberü'l-vahidi kıyasa tercih eden görüş daha kuvvetlidir (12).

Daha önce de belirtildiği gibi icma da boşlukların doldurulmasında önemli bir kaynaktır ve ilk zamanlarda çokca müracaat edilmiş, ulemânın (sahabe ve tabiilerin) etrafa yayılmaları sebebiyle toplu halde sarih icmada bulunmaları güçleşmiş, yerini sukutî icma veya muayyen şehirlerde oturan ulemanın kendi aralarında icmada bulunmaları (icma-ı ehl-i Medine, icma-ı ehl-i Kûfe... gibi) almıştır (daha fazla bilgi için bak et-Takrir... c. 3, s. 80-116).

İcma veya kıyasla da halledilmemiş bir kısım meseleler de fık- hın fer'î kaynaklarına göre hal ve fasledilmiştir. Fer'î kaynaklara ve bilhassa örf ve âdete dayandırılarak konulan hükümlerin zamana göre değişebileceği de genel bir prensip «Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.» (13) ifadesiyle belirtilmiştir.

4. REY VE İÇTİHAD NE DEMEKTİR? ŞARTLARI NELERDİR?

Rey; fikir, görüş kanaat mânâlarına gelir. İctihad ise, gayret sarf etmek, her türlü imkânı kullanarak bir meselede sonuca ulaşmaktır. Bu işi yapana MÜCTEHİD denilir. Genellikle her hukuk sisteminde olduğu gibi İslâm hukukunda da bilhassa tatbikatta

(10) el-Bakare 194.

(11) Buhari, şirket 5,14. Müslim, itk 3, eyman 53,54 v.s.

(12) Senhuri; a.g. makale s. 199,200.

(13) Mecelle md. 39.

bu müessese çok geliştirilmiştir. İslâm hukukunda ictihad; «İstinbat, hüküm çıkarma, yoluyla bir hususta şer'i hükmü bilmedir.» şeklinde tarif edildikten sonra yapılan bu hüküm çıkarma ya rey ve ictihad iledir ya da kıyasladır. Bu kadar önemli bir faaliyet veya bu faaliyette bulunacak kişi (müctehid) sıradan bir iş veya kişi değildir. Fıkıh usulü kitaplarında ictihadın şartları şu şekilde sıralanıp açıklanır :

1 — ARAP DİLİNE VAKIF OLMAK : İctihadda bulunacak kişi sarf, mahiv, belâğât, meânî ve beyan, edebiyât gibi Arap diline taalluk eden ilimleri, dilin inceliklerini, ikaidelerini bilip uygulamaktır. Müctehid kişi araştıracağı, ihtisasını yapacağı hukukun diline vâkıf olmalı ki, nassların uzak ve yakın mânâlarını anlamak, en iyi şekilde kavramak mümkün olabilsin. Yoksa bu şartın anlamı hiç şüphesiz o dilin şâhikasına ulaşmış lisanslılar kadar bilmek değildir (14).

2 — KUR'ÂNİ KERİMİ BİLMEK : Çünkü İslâmî ilimlerin her branşında olduğu gibi fıkhında da o bütün delillerin aslı ve merciidir. Bir müctehid kişi veya gerçek bir müftî Kur'anın bütün ayetlerini en azından mücmelen ve fakat ahkâm âyetlerini mufassalen bilmesi gerekir. Sebebi ise; Çıkaracağı hükümler ona dayanacaktır. İslâm fıkhıyla uğraşanların bazıları ahkâm âyetlerini bir rakkam içerisinde dondurmak isterlerse de bu doğru bir tutum değildir. Zira miktar, fakih kişinin anlayış derecesine göre çok daha fazladır. Meselâ; o kıssalarla ilgili âyetler arasında geçen hükümlerden bilvesile neticeler çıkarılabilir... Bu sahada AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN-ı ilgilendiren özel eserler yazıldığı gibi, yeri geldiğinde ahkâm âyetlerini çok geniş açıklayıcı; **Tafsirü'l-Kurtubî**, **Tefsirü'l-Tabersî** gibi tefsirler yazılmıştır.

Müctehid kişi Kur'ân âyetlerinin mânâlarını, nâsîh ve mensûhunu, eshâb-ı nuzûlünü v.s. Kur'an ilmine dair fenlere de vâkıf olmalıdır.

3 — SÜNNETİ BİLMEK : Kur'ân-ı Kerimi bilme konusunda geçerli olan şartlar burada da aynen geçerlidir. Bu sahada da araştırmacılara yardımcı olmak üzere ahkâmla ilgili sünnetleri, bunların nâsîh ve mensûhlarını, râcîh ve mercuhunu, râvîlerin durumunu ... gösterir eserler yazılmıştır.

(14) Abdulkerim Zeydan; el-Veciz s. 340.

4 — USÛLÜ FIKİH İLMİNE VUKUF : Her müctehid ve fakih bu ilmi en ince detayına kadar bilmek zorundadır. Hüküm çıkarma şekilleri, lafızların mânâ ve delaletleri ve bunlardan zayıf ve kuvvetli olanları; tercih sebeplerini v.s.yi bilmeli ki hüküm çıkarma yeteneğine sahip olsun. Usulü fıkıh ilminde de fukaha ilk zamanlardan itibaren pek kıymetli eserler yazmışlardır. Bu cümleden olarak İmam Şafii'nin **er-Risalesi**, Serahsi'nin **el-Usûlü**, Cessasin **el-Usûlü**, Şatıbi'nin **el-Muvafakâtı**, Kemâl İbnu Humân'ın **et-Takrir ve't-Tahbiri** v.s. sayılabilir, birer örneklerdir.

5 — İCMAIN YAPILDIĞI YERLERİ BİLMEK : Çünkü icma nasslar için üçüncü dereceden bir aslı kaynak ve delildir. İcma ile sabit bir hüküm herkesi istisnasız bağlayıcıdır. Fıkıhta «Mevrid-i nassda ictihada mesağ yoktur.» (15) kaidesi icma bahsinde de geçerlidir. Binaenaleyh bir müctehid icma ile sabit bir hükmün aksine bir yeni icihad ileri süremez.

6 — Müctehid ve fakih kişi ayrıca İslâmın maksadlarını, hükümlerin illetlerini ve insanların menfaatını bilmeli ki, hukukî hükümlerle, nass bulunmayan konularda kıyas yoluyla veya insanların menfaat ve örflerine binaen onların günlük işlerine dair hüküm çıkarabilsin. Şu duruma göre âmme maslahatının nerede olduğunu, örf ve âdetlerin neler olduğunu bilmek her müctehid için şarttır.

7 — FITRÎ KAABİLİYET : Her iş kolunda ve ihtisas mevzuunda kişilerin muvaffakiyeti özel kaabiliyet ve istidada bağlı olduğu gibi hukuk sahasında da kişinin başarısı, ihtisas sahibi olabilmesi bir bakıma özel bir istidadı gerektirir (16).

İşte mezkûr şartları şahsında bihakkın taşıyan müslüman bir âlim gerçek bir müctehid, müfti veya müceddiddir. Yoksa bunların hepsi veya bir kısmı hakkında az bir bilgi, o yüce sıfatı, mevkie kazanmaya yeterli değildir. Yirminci asrın en kıymetli tefsirlerinden birisinin müellifi olan büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır, Beyânü'l-Hakkın 88. sayısındaki bir makalesinde ;

«Kârîn-i kirâmdan reca ederim ki, son sözlerimden icihad dâvasında olduğuma kaail olmasınlar. Ben aczimi bilir, haya ederim ve bu mevkie bâlâterinin ehlini görmüş olsam belki tanırım.» der.

(15) Mecelle md. 14.

(16) et-Takrir, c. 3, s. 241-303. Mirâtü'l-Usûl 420 v.d. el-Veciz s. 340-343.

İşte gerçek ilim erbabı böylece haddini bilmekte ve yerini tayin etmektedir.

Evet islâmda ictihad kapısı kapanmış değildir ama o kapıdan girmeye ehil kişiler bulunamaz olmuştur. Kapı açıktır diye her haddini bilmez kişi de oradan girmeye kalkışır ise bu tehlikenin önüne geçmek amacıyla kapıya «kapalıdır» demek belki daha faydalı görülmüştür. Unutulmasın ki, hiçbir zaman «İctihad ictihadla nakzedilemez» ve «İctihad zaman ve mekanla sınırlandırılmaz.» (17).

İctihadda bulunabilecek kişi de bu ağır şartlar arandığı gibi müctehidin her sahada ictihadda ve kıyasda bulunup bulunamayacağı da ihtilaf mevzuudur. Bazı fakihler fıkhın her dalında kıyasın caiz olabileceğini belirtirken fukahanın ekserisi her hukukî meselede kıyasın, ictihadın cârî olamayacağını belirtir ve bunu şu şekilde açıklarlar :

1. Kıyas her konuda caiz olunca teselsüle yol açar ki, bu da batıldır. Bir başka ifadeyle kıyas ale'l-kıyas caiz değildir.

11. İletî kavranamıyan konularda meselâ haddlerde, ferâiz bahsinde kıyas caiz değildir. Çünkü haddler ve keffaretler, miras payları takdire dayanan şeyler olup mânâları akılla takdir olunamaz. Ayrıca kıyasda hata ihtimali de vardır. Hata ve şüphe ihtimali olan yerde hadd cezasının verilemeyeceği hadiste belirtilmiştir.

Kıyas ancak düşünülmele kavranabilen, illetleri açıklanabilen sahalarda söz konusudur (18).

111. Kıyas hilafına varid olan şey bir kıyasa esas olmaz (19).

5. MÜCTEHİD - MÜFTİ VE MEZHEB

Önceki başlık altında ictihadın şartları açıklanmış ve bu işi yapabilecek kişiye de müctehid denildiği belirtilmişti.

Müfti ise; usulcülere göre müctehid kişidir. et-Takrir müellifi müctehid müftinin şartlarını şöyle sıralar : 1 — İnsanların dîn' işlerini tedvir etmek, 2 — Kur'an hükümlerini her yönüyle bilmek,

(17) Mecelle md. 16. el-Veciz s. 344-345.

(18) Âmidî; el-İhkâm fi usulî'l-Ahkâm c. 4, s. 82, 89 v.d.

(19) Mecelle md. 15.

3 — Sünneti teferruatıyla bilmek, 4 — Hüküm çıkarma yollarına vakıf olmak. Ancak böyle bir kişi müctehid müftüdür. İbnu Sem'ânî ise; 1 — İctihadda bulunmak kudretine sahip, 2 — Âdil ve 3 — Kolaylıklara ruhsat vermekten geri duran kişi ancak müfti ve müctehiddir, der ve kolaylık göstermeyi de iki şekilde açıklar :

a) Delilleri aramakta ve hüküm istinbat usullerinde kolay davranmak, akla gelen ilk fikri almak. Bu davranış her ne kadar icthadda bulunmada geçerli ise de müfti kişinin bu şekilde bir fetva vermesi helal olmaz ve ondan istiftada bulunması da doğru değildir.

b) Ruhsatları aramada ve sünneti te'vilde kolaylığı tercih etmek. Böyle davranan kişi dinine tecavüzkârdır, birinci durumdan daha günahkârdır (20).

Belirtilen vasıfları taşıyan kimseye müfti denildiği gibi bundan fetva isteyene de MÜSTEFTİ, müfti olmayan, fetva verme kudreti bulunmayan kişidir.

Bazı meselelerde icthadda bulunan da mutlak müctehide nisbetle müsteftidir. Onun için müftiye nisbetle müstefti ne ise mutlak müctehide nisbetle meselede müctehid de aynı durumdadır, her ikisi de âdâbı elden bırakmamalıdır (21). Hadiste Rasuullah(s):

لاتزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق حتى يأتي أمر الله .

«Kiyâmet kopana kadar ümmetinden bir gurup devamlı surette hakka yardımcı olacaktır.» (22) buyurmuştur. Ama yine hadislerde zamanla ilim erbabının azalması sonuca halkın cahillere uya-cakları da;

ازالم يبق عالم اتخذ الناس رؤساء جهالا فافتوا بغير علم

فضلوا وأضلوا .

«Gerçek âlimler ortalıkta kalmayınca insanlar bir kısım cahilleri baş seçecek, âlim sanacaklar ve o kişiler onlara (insanlara) ilimsiz, mesnedsiz, fetva verecekler, kendileri sapacaklar, insanları da sapıtacaklar, yanıtacaklardır.» (23) şeklinde açıklanmıştır.

(20) et-Takrîr c. 3, s. 341.

(21) et-Takrîr c. 3, s. 342.

(22) Buhari, itisam 10. Müslim, imare 170-173, 174. Ebu Davud, fiten 1 v.s.

(23) Buhari, ilim 34. Müslim, ilim 13. Tirmizi, ilim 5 v.s.

Müctehid olmayan kişinin fetva vermesinin hükmüne gelince; böyle bir kişi bir mezhebin müctehidinden naklen değil de usule uygun tahrirci suretiyle iftada bulunursa o zaman râvinin rivayetinin kabulü şartlarına bağlı olarak kabul edilir. Bu durumda müctehid olmayan kişi fer'î hüküm istinbatına muktedir ise ve mezheb sahibinden o yeni mevzuda bir nakil mevcut değilse o zaman mensubu bulunduğu mezhebin usulüne göre o fer'î hukukî meselede fetva verir, verebilir ki, kişi de müctehid fi'l-mezheb telakki edilir (24).

Ebu Yusuf, Züfer ve başka Hanefî fakihleri «Bir kimse nerede dediğimizi bilmedikçe bizim kavlimizle fetva vermesin.» demişlerdir. Hiç bir dereceden müctehid olmayan kişi müftî değil, müctehidlerin görüşlerini ezberliyen birisidir. Onun için zamanımızda müftî adıyla anılan kişilerin yaptığı da budur (25). Bugün bunu dahi yapamamaktadırlar. Her mezhebdeki ifta makamını dolduran kişi mezheplerin görüşlerini havi ilk kitapları ezberlemek, mütalaa zorundadır. Bu babda İbnu'l-Hâcib bazı sözler söyledikten sonra «Bir kimse bir mezhebi veya müctehidi taklid edince artık onun, başkasını taklide hakkı yoktur ve bu konuda ittifak mevcuttu.» der (26).

Müftî birisi sukutî delillere müsteniden fetva verince müsteftî o fikre, fetveya rücu eder, isterse gönlünde bir huzur, itminan bulunmasın. Bu, yolculukta namazın kasrı, hastalık anında vitir namazını kılmamaktaki, yolculukta orucu tutup tutmamaktaki ruhsat v.s. gibidir. Cahillerden çoğunun bu mevzularda gönlü rahat etmezse de bunun bir kıymeti yoktur. Nitekim Rasulullah(s) bazan, ashabdan bazılarının gönlünün razı olmadığı bazı hususları emrederdi de onlar bunu yapmaktan kaçınırlardı, Rasulullah bu tutuma kızmazdı. Hudeybiyede Rasulullah(s)ın Haccı, Umreye değiştirmesi ve bunu ashaba emri karşısında onların bir kısmı bu emri kerih görmüşlerdir. Fakat her ne olursa olsun emredilen hususlarda Allah ve Rasulüne itaat âyet gereğidir.

ما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة .

(24) et-Takrir c. 3, s. 346.

(25) et-Takrir c. 3, s. 347.

(26) et-Takrir c. 3, s. 348-349. İbnu Âbidin c. 1, s. 51-52.

«Allah ve Peygamberi bir işe hüküm ettiği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'min olan bir kadın için (ona aykırı olacak) işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur...» (27) buyurulmuştur (28).

Şu açıklamalara göre ilk devirlerdeki gibi gerek mutlak veya gerekse mezhepde veya meselelerde müctehid gibi rutbelere ulaşan kişiler daha sonraki asırlarda yetişmemeye başlayınca ortaya müftü ve itfa usûlü çıkmıştır. İşbu müfteler de büyük müctehidlerle tesis eyledikleri metodu ve mezhebi takiple mükellef tutulmuşlardır. Bu bakımdan mezhep ne demektir? Buna temas gerekirse;

MEZHEB : İslâm fıkında birer hukuk ekolüdür ve genellikle tesis edenin adı ile anılır. Günümüz hukuk sistemlerinde ve hukukun değişik branşlarında da çeşitli hukuk mezhepleri (ekolleri) mevcuttur, klasik mekteb, pozitivist mektep, liberalist ekol, sosyalist ekol, Lombroso mektebi v.s. gibi.

İslâm hukukunda da büyük, ilim, ichtihad, salah ve takva sahibi kişiler hukukî nassların tefsir ve tahlilinde, meselelerin halinde kendilerine mahsus bazı metodlar uygulamışlardır ki, böylece o metod dahilinde her bir hukukî hükmün hal ve izahı teferuatta farklılık göstermiştir. Bununla beraber hiçbir mezhep İslâmın dairesinden dışarı çıkma, onu değiştirme gibi bir tutum içerisine girmemiştir, girdiği anda zaten İslâmî Sunnî bir mezhep telakki edilmemiştir. İşbu fıkî mezheplerden bir kısmı zamanla kaybolmuş, mensubları kalmamıştır. Bir kısmı ise günümüze kadar yaşaya gelmiştir. Fakat her iki gurup mezheplerin esasları, fıkî görüşleri müstakil eserlerle veya mukâyaseli fıkîh kitaplarında toplanıp tesbit ve izah edilmiştir.

Malikî, Şâfii ve Hanbeli mezhebi fakihleri âlim bir kişinin bir mezheple mezheplenmesi o mezhebin azimet ve ruhsatlarını alması gerekli midir? Sorusuna iki şekilde cevap vermişlerdir.

Meşhur görüşe göre, Hayır! Hanbeliler der ki, o âlim kişiler mahayerdir, sırasına göre bir mezhebin azimetini veya ruhsatını alabilir. Çünkü vacibü'l-ittiba olan ancak Rasûlullah'dır, onun emir ve yasakları icmaan bağlayıcıdır. Diğerlerine bağlamak ise icmaa

(27) el-Ahzab 36.

(28) Usûlü's-Serahsî c. 1, s. 388. et-Takrir c. 3, s. 352-353.

mugayirdir ve böyle bir cevazın üzerinde durmak gerekir. Ahmed b. Hanbel'e göre, eğer sonraki kişi ilim ve takva yönünden mezhebin imamı veya imamlarından daha üstün ise, adil kişi olunsunda da şüphle yoksa bir mezheble mezheblenmesi şart değildir.

O mezheplerdeki ikinci bir fikre göre, bir mezhebin azimet ve ruhsatları o alimi bağlayıcıdır.

Hanefi ulemasından imam Kudûri de «Sonraki alim kişilerin bir mezhebe azimet ve ruhsata taklidi onlar için daha kuvvetli, daha iyi bir hususdur (29).

İbnu Âbidin şunu belirtir: «Bir kimseye mezhebi hakkında soru sorulursa mezhebindeki görüş hakkında bilgi istenilirse, o kişi,

— Mezhebimiz kesin doğrudur, diğerleri kesin hatadadır, diyemez, ama mezhebim doğrudur ama hatalı olması da muhtemeldir, fakat diğer mezheb, muhalifimiz hatalıdır ama doğru olması da muhtemeldir, der. Çünkü hata yapan da mükafaatlandırılmıştır. Hanafi ve maliki fakihlerinin tamamı ile Hanbeli ve Şafiilerin çoğunun görüşü budur. Ama (daha önce de belirtildiği gibi) Ahmed b. Hanbel'in bir fikri ile fakihlerden bir guruba göre, âlim kişiler için mutlak taklid caiz değildir. Şu kaideye göre, bir kimse muayyen bir mezhebi seçse bir rivayete göre artık bu durum âlim ve âmi (bilgisiz) kişiyi kesin bağlayıcıdır, bir diğer fikre göre ise, âlimi bağlayıcı değildir (30).

İşte âlim kişilerin bir mezhebe bağlı olup olamayacağı konusunda dört mezhebin her birisinin görüşü böyle olunca bazı hallerde ortalıkta hiçbir mezheble bağlanmamış, bağlanmak istememiş kişiler görmek mümkündür. İbnu Teymiye ve talebeleri ile muahhar devir âlimlerinin bazılarının tutumu böyledir. Meselenin daha iyi açıklanması için büyük Hanefi âlimi İbnu Âbidinin **Resmü'l-Müftisinden** iktibas gerekecektir.

Müfti kişinin önce mutlaka Ebu Hanife'nin, sonra Ebu Yusuf'un, sonra da İmam Muhammed'in, sonra da İmam Züfer, Hasan b. Ziyâd'ın görüşleriyle fetva vermesi gerekir. Fetva nasıl verilir? sorusuna da Fethü'l-Kadirde şu cevap vardır: «Garip kitaplarla fetva verilemez, garip görüşleri havi eserlerdeki bu fikirler şaşırıcıdır, el-Eşbah şerhindeki bilgiye göre muhtasar kitaplarla da

(29) et-Takrir c. 3, s. 345.

(30) İbnu Âbidin c. 1, s. 36.

(en-Nehr, Şerhu'l-Kenz, Dürrü'l-Muhtar gibi) fetva verilemez. Çünkü okuyucu, musannifin ne kasdettiğini anlayamaz, zayıf kavilleri bilemez. Onun için bu tip eserlerle fetva doğru değildir. Ancak eserde naklolunanları bilirse fıkhıta tanınmış bir âlim ise o zaman fetva verebilir (31). Mezhebin âlimleri ibadetlerde fetvaları Ebu Hanife kavline göre vermişlerdir. Muâmelâtın değişik sahalarında ise, bazı şartlarla özel bir ihtisasa değer verilmiş ya Ebu Yusuf'un ya da İmam Muhammed'in fikri tercih edilmiştir(32).

Müftilerin metinler arasında fetvalarında ne gibi bir yol takib edecekleri belirtildikten sonra;

«... Yine bir müfti bir hususta mezheb imamına ve bir başkasına ait iki kavil bulsa hıyar hakkı yoktur. Mezheb imamının fikrini alır. Bir mezheb içerisinde iki fikir teâruz edince mezhebe asla dönülür ki, o da imamın görüşüdür. Hattâ Fetâvâ'l-Hayriyye-de belirtildiğine göre İmam Ebu Hanife'nin görüşü ile İmameynin görüşü tearuz eylese görüş yine Ebu Hanife'nindir. Zaruret olmadıkça İmameynin veya ikiden birisinin görüşü Ebu Hanifenin görüşüne muadil sayılamaz veya Ebu Hanife'nin görüşünden dönüş yapılamaz... Bunun sebebi, Ebu Hanife mezhebin usulünü koyandır, mezhebin imamıdır, herkesden öndedir. Onun için mezheb âlimleri fetva İmameynin görüşündedir, deseler bile tatbikatta, öncelik Ebu Hanife'nindir.» (33). Âlimlerin fikirlerinin tearuz etmesi halinde müfti kişi zamanına en uygun, en kuvvetli ve layık olan en kuvvetli görüşü seçer.

Kısacası : Hanefi ulemâsının ittifak eylediği hükümle kesin surette fetva verilir, eğer ittifak yoksa ve mezhebin meşâyih'i iki fikirden birini veya her ikisini tashih etmişlerse o zaman tashih olunan birisi ise o alınır, ikisi ise Ebu Hanife hangi tarafta ise onunki tercih hedilir, sonra Ebu Yusufunki... sırasıyla alınır ve amel edilir (34).

Hanefilere ve diğer mezheblere göre, kişi kendi nefsinden başka birisine fetva verirken zayıf kaville fetva veremez. Hanefiler ise, kişi kendisi için bile zayıf bir fikirle fetva verip amel edemez. Çünkü zayıf, mercuh fikir herkes için mensuh hükmündedir (35).

(31) İbnu Âbidin c. 1, s. 52.

(32) aynı eser c. 1, s. 53.

(33) aynı eser c. 1, s. 53.

(34) İbnu Âbidin c. 1, s. 55.

(35) aynı eser c. 1, s. 55.

Bu genel kaideyi bırakan müteahhirûn ulamasından bazıları hem kendi nefsi için ve hem de âvâm için râcihi bırakıp mercuhla fetva karar verdiklerindedir ki, klasiklerle zıdlaşmışlardır. Zayıf bir fikirle hüküm ve fetva verme cahilliktir, icmaı hiçe saymaktır (36).

el-Birî ise şöyle der; «Bir âmî kişi nasları bilecek derecede bir fikre sahip değilse o kişi mercuh fikirle kendisi hakkında karar veremez. Ama bilgi sahibi birisi ise mercuh fikirle kendisi hakkında karar verebilir ama kişi bu ilmi seviyeye ulaşamamışsa (cahil birisi ise) öyle zannederim ki, şahsına dahi fetva veremez.» Görülüyor ki el-Birî «İlim sahibi» şartı ile genel hükmü sınırlamıştır. Âmî (bilgisiz) birisinin böyle yapamayacağını belirtmiştir.

Gerek Hızânetü'r-Rivâyât'da ve gerekse **el-Münye** adlı eserde «... Ancak zaruretlerin bulunduğu zamanlarda mezhebteki zayıf görüşle bir süre için amel edilebileceği, müftî kişinin fetva verebileceği» belirtilir ve bu konuda şu misal verilir: Şehvetten sonra vâki inzal guslü gerektirmez diyen Ebu Yusuf'un bu fikri zayıftır. Ama onun bu fikrini mezheb imamları yolcu ve misafirler için bir konu ve şüphe bulunması halinde caiz görmüşlerdir. Çünkü bu gibi yerlerde zaruret söz konusudur (37). İşte bu gibi yerlerdeki zaruret şartına çok sayıda müracaat edilmiş, fukaha asıl kaideden ayrılmak istememiştir (38). Allâme İbnu Şelebi el-Mısri, **el-Fetâvâ**-sında der ki, «Zamanımız müftisi için gerekli olan; cevapları açıklamasıdır. Çünkü ortalıkta cehalet hakimdir. İki eşit fikirden biriyle hüküm ve karar vermek caizdir.» (39). Bir mezheb imanın- dan veya bir müctehidden bir tek mesele hakkında değişik zaman- larda iki ayrı icthadın rivayeti caizdir ama bir meselede aynı anda uygulanabilecek iki kavil veya vechin ondan rivayet caiz değildir, olamaz. Çoğu zaman da zayıf kavillerde «kile: denildi ki», kelimesi kullanılmıştır (40).

6. TAKLİD MESELESİ:

Taklid; lugatte bir insanın, diğerini taklidi, kopya etmesi demektir. Hukuk dilinde ise, «Bir fikri delilsiz, huccetsiz kabul et-

(36) aynı eser c. 1, s. 55.

(37) aynı eser c. 1, s. 55.

(38) Bîrîzâde, İbrahim b. Hüseyin; el-İstilâhâtü'l-Mürâfaa... yazma v. 64-a.

(39) el-İstilâhât v. 64-a.

(40) aynı eser v. 64-b, 65 a. 41-et-Takrir c. 3, s. 341. el-Veciz s. 347-349.

mektir.» Bir başka ifadeyle «Bir hususta hiçbir fikri olmayanın o hususta birisinin fikrini tereddütsüz kabul etmesidir.» şeklinde tarif edilmiştir. Meselâ bir kimsenin, mevcut bir ayıp sebebiyle nikah akdinin feshini caiz görmesi gibi. Zira falan müctehid böyle bir aybın bulunması halinde nikahın feshedileceğini söylemiştir. İşte o kişi müctehidin delilini ve o delilin kuvvetini ve sıhhatini bilmeksizin alır ve amel ederse bu bir takliddir.

Âvâmdan birisinin bugüne kadar sıhhatli ve doğru bir biçimde gelmiş bir mezhebi taklidinin caiz olacağı belirtilirse de bu cevazın derecesi nedir? Ne gibi şartlara bağlıdır? İslâm hukukçuları verilecek cevapta ihtilaf etmişlerdir (41). Eskilerden İbnu Hazm, İbnu Kayyim v.b. fakihlerle yenilerden pek çok kişiler taklidin aleyhindedirler ve derler ki, insana düşen görev oturup araştırması, hakkı bulmasıdır. Her kimse kendi ilmî kudretine göre ictihadda bulunmalıdır. Her müslüman dininin, peygamberinin getirdiklerini öğrenmelidir. Ama kişi tamamen cahil birisi ise o zaman Rasûlün getirdiklerini en iyi bilenden sormalıdır. O kişi de «Allah ve Rasulü böyle buyurmuş, hükmetmiştir» demelidir. Çünkü ancak Allah ve Rasulüne itaat emredilmiştir. Ancak müslüman âlimin kavlini (sözünü) almak onu taklid değil, haber-i vahidle amelidir. Mukallid âsîdir, müctehid ise mükafaatlandırılmıştır. Hadiste;

• اذا اجتهد الحاكم فأخطأ فله اجر .

«Bir hâkim ictehad eder de ictehadında hatada bulunursa ona bir mükafaat vardır.» (42) buyurulmuştur. Çünkü o kişi Allah'ın emrettiklerini yerine getirmiştir. Bir hususta hak ve hakikat tekdir, onun dışındakiler hatalıdır. Âyette;

• فماذا بعد الحق الا الضلال .

«... Artık hakdan ayrıldıktan sonra sapıklıktan başka ne kalır...» (43) buyrulur. Söylenilen görüşlerden hak olan; Allah'ın hakkında hükmettiği görüştür, vahya uyandır. Hata ancak Allah'dan gelmeyen hususlarda söz konusudur... (44).

(41) et-Takrir c. 3, s. 341. el-Veciz s. 347-349.

(42) Buhari, itisam 20, 21. Müslim, akdiye 15 v.s.

(43) Yunus 32.

(44) İbnu Hazm; el-Muhallâ c. 1, s. 86-90, mesele no: 103. İbnu Kayyim; I'lâmü'l-Muvakkûn c. 1, s. 72.

Taklide karşı olanlar ile taklid lehine olanlar arasında daha çok birincilere yakın olan ve kişinin muayyen bir mezhebe mensub olabileceğini belirtmekle beraber, bazı hususlarda bir diğer mezheb veya bir başka müctehidin görüşlerini de zaman zaman taklid edebileceğini belirtenler de mevcuttur. Bilhassa bu fikrin müdafileri zamanımızda daha fazladır (45).

Bahsin Hanefi fıkhı kitaplarında daha çok işlendiği ve müstakil bab ve fasıllar, risaleler tahsis edildiği göz önünde tutularak tedkik ve tahkikine girişilecek olursa;

TAKLİD : Kitap, Sünnet ve İcmada bir delil bulunmayan hususta müctehid birisinin kavli ve fikri ile amel etmektir. Taklide bulunan kişi avâmdan birisi ise müftinin fikrini alır. Müctehid kişinin sözü kendisi hakkında bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ müctehide icthad ile ameli vacib kıldığı gibi mukallide de mevcut icthadla ameli vacib kılmıştır. Eğer âmi birisine mukallid demek caiz ise müctehide de mukallid demek caizdir. Çünkü o da Nebi (s)nin sözlerini alıp taklid etmektedir. Ama İmamü'l-Haremeyn, müctehidin bu durumu gerçek mânâda bir taklid değildir, bir nakildir. Ama el-Cüveynî, Şâfiî'den şu sözü nakleder : «Rasulullah(s)ın bir sözünü aynen almak bir takliddir.» (46).

Kaffâl'e göre, bir icthadın delili bilinir, anlaşılır ve buna rağmen o icthad aynen alınırsa bu bir taklid değildir. Aynı deliller sonucu bir müctehidle bir diğeri aynı icthadda birleşirse bu birinin diğeri taklidi anlamına gelmez belki her birisi icthadının neticesi o hükme varmıştır. Konunun icabı her müctehid en doğruyu bulmak, tearuzdan kaçınmak zorundadır. Müctehid kişi âminin sözünü dinler, ona göre araştırmada bulunur. Kâdî da o beyana göre karar verirdi (47).

Şu birkaç cümleden de anlaşılacağı gibi selefin büyük bir ekseriyeti taklide taraftar idiler. Ancak onlar taklid noktasından hakkı üç kısma ayırmışlardır.

1. Bilgisiz (âmf) kişiler : Bütün şer'î, fer'î meselelerde bunlara taklid vecibdir. İctihadda bulunabilme de kendisine yeterli olmayan ilmin ona bu konularda bir faydası yoktur.

(45) el-Veciz s. 348-350.

(46) et-Takrir c. 3, s. 340.

(47) et-Takrir c. 3, s. 341.

11. İctihad ve mutlak müctehid rutbesine kişiyi ulaştırımayan ilme sahip âlimler... Bunlar fıkıhın bazı branşlarında ihtisas sahibidirler. Bu gurup da ictihadda bulunabilecek bir kudrete sahip olmadığından taklid noktasında âmî gibidir. Bazılarına göre taklidge bulunmaları, bazılarına göre ise sahip olduğu ilimle ihtisası sahasında usulî yollarla ictihad eylemek zorundadırlar. Umumî kanaate göre bu gurup kişiler müctehiddirler, ancak yeni bir mezheb ihdas edemezler. Fakat onların müctehid oluşu kendilerinden müctehid olabilmekte aranan vasıflara bağlıdır. Yeni bir mezheb tesis edemeyişlerinin sebebi, mütekaddim ulemânın usule uygun şekilde her şeyi ortaya koyup tertiplemiş olmalarıdır. Yeni bir şey, mezheb onlara özürlü isnadı gibi bir şey olur. Âlim kişilerin, bir müctehid imamın usulünü taklidleri imkânsız değildir. O kişi imamının, dışında bir imam veya müctehidin usulünü bir olayda daha uygun bulursa o zaman kendi imamına bağlanmayabilir. Fakat böyle bir durumda geçmişe duyulan hürmeti, saygıyı rencide edici bir mânâ taşıdığından uzak bir ihtimaldir (48). Nitekim İmam Şafîî (r) der ki, «Bir kimse fıkıhta mütebahhir olmak isterse o kişi Ebu Hanife'nin iyâli olmalıdır. Ancak bu yolla fıkıhta muvaffak olur. Rebi b. Süleyman da «İnsanlar fıkıhta Ebu Hanife'nin iyâlidirler. Ondan daha fakih birisini bilmiyorum, onun eserlerine bakmayan da ilimde ve fıkıhta mütebahhir olamaz...» der (49). Ebu Yusuf ve Züfer de, Ebu Hanife'nin açık beyan ve görüşlerinde ona hiçbir muhalefette bulunmadıklarını açıklarlar (50). Bu bakımdan talebelerinin meşhurları hocalarını taklidden geri durmadıklarını açıklayınca bugünün insanının ne yapması gerekir? Sorusunu herkes kolayca cevaplandırır. Yine de mezheb âlimi birisi, bir delilden usule uygun hüküm çıkarır ve onunla amel ederse onun mebbebe mal edilmesi doğrudur. Çünkü temel usule uygun hareket edilmiştir. Zira mezheb imamı da zayıf delilini, daha kuvvetli delil karşısında bırakırdı. Bu bakımdandır ki, Kamal İbnu Humâm bile Ebu Hanife'nin görüşünü bırakıp İmameynin görüşüyle amel edenlerin davranışını tenkid ederdi ve «Ebu Hanife'nin delilinin zayıf olduğu anlaşılmadıkça İmameynin fikri onun fikrine (reyine) muâdil olamaz.» der idi (51).

(48) aynı eser c. 3, s. 345.

(49) İbnu Âbidin c. 1, s. 47-49.

(50) aynı eser c. 1, s. 50.

(51) İbnu Âbidin c. 1, s. 50.

iii. Mutlak müctehid derecesine ulaşmış kişiler. Bunlar birbirlerini taklid edemezler. Âyet ve hadislerde belirtildiği üzere gerekli araştırmayı yapmakla mükelleftir (52).

Cenab-ı Hak :

فاسئلوا أهل الذكر ان كنتم لا تعلمون •

«... Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorun.» (53) buyurmuştur. Onun için soru sahibi kişi âmî olsun âlim olsun, sorduğu meseleyi bilsin veya bilmesin bu hükümle bağlıdır, bilmediği hususları sormakla mükelleftir. Çünkü bilmeme ile sınırlı ve şarta bağlıdır. İlim olmayan yerde sual sormak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi mutlak müctehid âlimlere ittiba hususunda Sükûtî İcma vardır. Nitekim taklide açıkca karşı olan İbnu Hazm bile âmînin, âlimin sözüne uyması bir bakıma Haberü'l-Vahide uymasındır, demek suretiyle bu zımmî ittifaka katılmaktadır. Binnetice müsteftî bilgisi olmadığı hususları müftülere sormakla görevlidirler. Soru sorulacak kişiler de yer yüzünde içtihad muktedir âlimlerdir (54).

7. TAKLİDDE USÛL

Takid hakkında müslümanların durumunu bilgi seviyelerine göre böyle bir tasnife tabi tuttuktan sonra taklide bulunabilecek kişiler ne gibi bir usule uyacaklardır? Sorusunun cevabını tahlili olarak vermekte fayda vardır.

Efdal bir görüş vanken mafdûl (az üstün) ün taklidi Eimme-i Erbaa'ya ve daha başka fakihlere göre caizdir. Fakat âmî bilgisiz kişilerin istiftada bulunanların kültür seviyesinin buna müsaid olmadığına genel kanaat vardır (55). Ancak ikinci gurubu teşkil eden ilim erbabı kişilerin bazı hallerde mercuhu, râcine tercih edebilecekleri belirtilir. Ama yapılmış tercih işitmeye dayanıyorsa o zaman ortada bir güçlük de söz konusu değildir. İmam Gazali de şöyle der : «Eğer içtihad sahiplerinden birisinin daha bilgili olduğuna kanaat getirilirse o zaman diğer içtihad sahiplerini taklid caiz değildir. Ama böyle bir tefrik mümkün değilse efdali aramak

(52) et-Takrir c. 3, s. 345. İbnu Âbidin c. 1, s. 47.

(53) en-Nahl 43.

(54) el-Muhallâ c. 1, s. 86-87. et-Tahrir c. 3, s. 344.

(55) et-Tahrir c. 3, s. 349-350.

gerekir. Üstünlük yönünden de bir belirti bulunamazsa o zaman kavillerden birisi alınır.» Daha âlimin fikri âlimin fikrine, ilimde ileri olanın fikri takvada ileri olanın fikrine tercih edilir. Çünkü icthadda en müessir şey ilimdir (56). Mukallid kişinin mensubu bulunduğu mezhebine muhalif kararı alması aslâ geçerli değildir (57).

Bu bahisle yakından ilgili bir mesele de kadıların durumu idi. Hanefi ulemasından bir kısmına göre mukallid kadı mensubu olduğu mezhebin dışında bir mezhebe veya zayıf bir görüşle veya zayıf bir rivayetle karar verirse bu geçerlidir. Ama bağlandığı fikrin en kuvvetli olması gerekir (58). Tahâvî ise, mukallid kâdînin dayandığı fetva mezhebine muhalif ise o kararı yine geçerlidir, ancak kendisi değiştirebilir. Ebu Yusuf, kadının kendisinin değiştiremeyeceğini söyler.

en-Nehr ve **el-Feth** kitaplarındaki bilgiye göre, mensubu olduğu mezhepde hakim görüş ne ise kadının ona göre kararını değiştirmesi gerekir. Hatta bazı eserlerde mukallid kadı mezhepde sanki diğer insanlar gibidirler. İmameynden rivayete göre, mezhepde müctehid birisi kendi mezhebindeki hakim fikre göre karar vermek zorunda olunca mukallid evleviyetle böyle yapmalıdır (59). Böyle bir görüşün temeli şudur : Fukahâ der ki, kadılık görevini yürütme, zaman, mekan ve şahısla sınırlıdır. Bu bakımdan şu üç sınıra tecavüz etmemek gerekir (60).

8. TAKLİDE DAİR BAZI MİSALLER

Bir kimse bir müctehid imamın mezhebini taklid edince artık bir başkasını taklide hakkı, bilittifakı yoktur. Bundan şu sonuca varılır : Bir kimse muayyen bir mezhebi iltizam etse, meselâ Hanefiler veya Şafiiler gurubu gibi. Bu durumda bazı hususlarda kişinin bir başka mezhebe rücuu, ona göre halini istemesinde üç ana görüş vardır. Bu üç görüşten üçüncüsüne göre, henüz yapılmamış

(56) et-Takrir c. 3, s. 349-350.

(57) İbnu Âbidin c. 1, s. 56.

(58) aynı eser c. 1, s. 56.

(59) aynı eser c. 1, s. 56.

(60) aynı eser c. 1, s. 56.

bir işte taklid, bir diğer mezhebe müracaat caizdir. Başka türlü rücuu caiz değildir (61).

Mâlîki fakîhi el-Karâfî «Şerhu'l-Mahsûl» adlı eserinde der ki; başka mezhebi taklidin şartı: Kişi taklid suretiyle mensubu bulunduğu mezheb imamının herkesce kabul edilen görüşünün iptaline yeltenmemelidir. Taklid, mezhebin meşhur kaidesini iptal şeklinde olmamalıdır. Diğer mezheb imamının taklid edilen fikri ile tam tezad da teşkil etmemelidirler. Meselâ kadına dokunmakla abdestin bozulmayacağı konusunda Malîkîleri taklid eden bir Şâfiî namaz kılarken de başının tamamını meshetmelidir. Aksi halde namazı hem Malîk ve hem de Şâfiî'ye göre batıldır (62).

Birbaşka misal; başın az bir kısmını mesheden Şâfiî birisi köpeğin temizliğinde Malîkî taklid suretiyle bir namazda her iki görüşle amel etmek, böyle bir taklid tamamıyla telifiktir ve batıldır. Zira bir müftî veya kişi bir görüşle amel eder de sonra da bundan (taklidden) rücuu biliittifak batıldır. Mezhepte de tercih edilen bu tarz bir harekettir.

Yine bir müftî Hanefî mezhebini takliden zorlanılan bir kimsenin verdiği talakı mutâber sayarak karısının boş olduğuna fetva verir sonra da o kişi baldızıyla nikahlanırsa daha sonra da aynı müftî Şâfiî mezhebini takliden talakın vukubulmadığına fetva verirse o zaman ikrah altında talak verip de baldızıyla evlenmek isteyen o kişi Şâfiî mezhebini takliden karısıyla, Hanefî mezhebini takliden de baldızıyla cinsî temasta bulunamaz. Yani her iki mezhebi takliden aynı anda iki kız kardeşle cinsî temasta bulunamaz, buna yol bulamaz. Bu gibi hadiselerde sırf o anda bir taklid cihetine tevessül tamamen yasaktır. İmam Subkî de meseleyi böyle açıkladığı gibi bir büyük cemaat da aynı yolu tutmuşlardır (63).

Fakat bir kimse başının dörtte birini meshederek (Hanefî mezhebini takliden) aldığı abdestle öğle namazını kılarca o kişinin Malîkî mezhebinde başın tamamının meshinin zaruretine inanması, onu kabulü namazına zarar vermez. Çünkü fiilde bir mezhebi, düşüncede bir başka mezhebi tatbik ve kabul mümkündür, ama kişi birgün bir mezhebe göre namaz kılar, bir başka gün de bir

(61) el-Esnevî, Cemalüddin; Nihayetü's-Süül... c. 3, s. 350 (et-Takrîr kenarındadır).

(62) aynı eser c. 3, s. 352.

(63) İbnu Âbidin c. 1, s. 55.

başka mezhebe göre namaz kılmak isterse bunda bir engel görülmemiştir. Şu şartla ki, iki mezhebin aynı konudaki esasları gözetilmelidir, her ikisinin de ittifak eyledikleri hususlar aynen korunmalıdır. Bununla beraber buna da karşı çıkanlar olmuştur.

Birbiriyle ilgisi olmayan iki hadisede kişi iki ayrı, zıd görüşle amel edebilir ve fikrini kabul eylediği, taklid ettiği o diğer imamın fikrine göre hallettiği meseleyi iptal edemez. Çünkü fiilin kesin neticeye ulaşması, bitirilmesi sanki hakimin kesin kararı gibidir, bozulamaz.

Bir başka mezhebin fikrini taklitle ilgili önemli bir mesele de şudur : Bir iş yapıldıktan sonra da onun hükmü taklid yoluyla da kararlaştırılabilir. Meselâ bir kimse kendi mezhebine göre sahih olduğunu zannederek namaz kıldıktan sonra kendi mezhebine göre o namazın butlanı ortaya çıksa ve fakat bir başka mezhebe göre sahih olduğu anlaşılrsa bazı görüşlere göre o kişi diğer mezhebi taklid edebilir ve namazı muteberdir, borçtan da kurtulmuştur. Bu konuda eserlerde rastlanan meşhur misal şudur : Ebu Yusuf bir Cuma günü hamamda gusl abdesti alır, camiye gider, Cuma namazını kıldırır, cemaat dağıldıktan sonra hamam sahibi su kazanından bir farenin bulunduğunu söyler. Bunun üzerine Ebu Yusuf der ki, «Bu konuda biz Medineli kardeşlerimizin şu görüşüyle amel ve hareket ederiz. Eğer fare gibi şeylerin düştüğü suyun miktarı iki küp dolusu (2 küp x 250 rıtl x 130 dirhem x 3,21 gram = 208,650 kilo) ise su necis değildir»(64). Ebu Yusuf'un bu tatbikatına ileride telif bahsinde tekrar dönülecektir.

9. TAKLİDEN DÖNME MESELESİ

Mukallid kişi taklid ettiği görüşten daha sonra dönebilir mi? Sorusu da fakihlerce farklı cevaplandırılmıştır. Âmidî, İbnu'l-Hacib ve benzerleri, kişinin taklidden rücuu edemeyeceğinde ittifak vardır, derler. Zerkeşi gibi bazıları da bir kimse bir fikre göre amel edip onun sıhhatine kâil olduktan sonra başka zaman başka bir fikri taklidi veya önceki fikirden dönmesi imkân dahilindedir, derler. Fakat birincilere göre bir kimse bir imamın mezhebini iltizam edince onu takib mükellefiyetindedir. Taki o kişi ilimde mezheb imamının seviyesine erene, ictihad derecesine ulaşana kadar, Âmî

(64) İbnu Âbidin c. 1, s. 56.

birisi ise hiçbir zaman müctehid imamının görüşünün aksini beyana mazhar olamaz ki, bir zaman şöyle öbür zaman -aynı hususta- böyle amel etsin.

Bir diğer gurup da der ki, kişi bir işi yaptıktan sonra aynı işte taklid vücubdan ibaheye doğru ise, bir işin veciblikten (farzlıktan) çıkarılıp mübah hale getirilmesi şeklinde ise taklid terkedilir. Meselâ vitirde Hanefilerin Şafiileri, nikâhın velisiz olabileceğinde de Şafiilerin Hanefileri taklidleri gibi (65).

et-Tahrirde ise, «bir müfti mensubu olduğu mezhebe göre bir şeyin farz, vecib, mübah veya haram olduğuna fetva verdikten sonra artık aksine bir fetva veremez ve taklidge bulunamaz. Çünkü bu durumda da tutum sırf teşehhî (hissî)dir. Böyle bir seçme durumu ancak hiçbir mezhebe kendini mukayyed saymamış bilgisiz kişinin işidir. Ancak takva veya ihtiyat sebebiyle fakih kişinin rücdan men edilemeyeceği belirtilir.» cümlelerine rastlanılır (66).

Önce bir meselede bir mezhebi, ikinci bir meselede de bir diğer mezhebi taklid eden kişinin bu hareket tarzı nasıl değerlendirilir? Meselâ bir kimse önce bir meselede Ebu Hanife'nin, ikinci defa başka bir meselede başka bir müctehidin görüşüyle amel etse bu mümkün müdür? Evet mezheplerin tesis ve tekevvinüne kadar her asırda soru sahiplerinden birisine bir fakihin, bir diğerine de bir başka fakihin görüşüyle fetva verilmiş, müsteftilerin de bir tek müfti ile bağlı olınadıkları görülmüştür. Ama Hanefi veya Şafii gibi muayyen bir mezheb iltizam edilirse bu sürekli olarak o kişiyi bağlayıcı mıdır? Meselelerden bazılarında başka bir mezhebe udül mümkün müdür? denilir ki, kişi iltizam ettiği mezhebe bağlıdır. Zira bir mezhebi iltizamla kişi ona bağlı kalmak zorundadır. Tıpkı belirli bir meseledeki hükmün mezhebini iltizam etmesi halindeki durum gibidir. Sebebine gelince o kişinin iltizam eylediği mezheb hakdır ve itikadının gereği olarak ona sadık kalması lâzımdır (67). er-Râfiî, İbnu Hazm gibi âlimler de bu fikrin karşısındadırlar ve kişi bir mezhebi taklid ve ona bağlanmak zorunda değildir derler (68).

İbnu Salahüddin el-A'lâî de der ki; fukahâ meşhur kitaplarında münferid meselelerde ve bunların tatbikinde taklid eylediği

(65) Nihayetü's-Süül c. 3, s. 350.

(66) et-Takrir c. 3, s. 350.

(67) et-Tahrir c. 3, s. 350.

(68) et-Takrir c. 3, s. 350-351.

mezhebin imamının hıfında bir görüŖe intikâl edebilir. Meğer ki, bu intikâl bir kolaylık (ruhsat) araştırmaya müteveccih olsun. O zaman caiz değil, demişlerdir. Bu babda âmî kişiler âmâya benzerler. Kôr kişiler nasıl göreni takib ederse, bilgisizler de müctehidlerini takib ve taklid ederler. Çünkü âyette;

فاسئلوا أهل الذکر ان کنتم لاتعلمون .

«... Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorun.» (69) buyurulmuştur. Bu durumda muayyen meselelerde taklid eylediği mezhebin görüşünü uygular.

Bu konularla ilgili olan bir diğer çok önemli konu da mezheplerin hep ruhsatlarına tabi olmaya tanınan cevaz meselesidir. Vukua gelen meselelerde bir kimsenin mezheplerin en ehven görüşlerini, ruhsatlarını almasına bir engel yoktur. Çünkü insan, kendisi hakkında en hafif olan ne ise ona yönelir. Ama kişiye böyle bir yol tanınmca artık aldığı ö fikirden başkasıyla amel edemez. Fakat tatbikatta kişiye hep ruhsatları araştırmaktan men eden açık bir hükmün bulunmadığını, Nebi (s)in de insanlara hafiflik taşıyanı sevdiğini, hadislerde de buna dair hükümler bulunduğunu Kemal b. Humam eserinde belirtir (70).

İbnu Abdi'l-Berr ise, bilgisiz kişinin ruhsatı araştırması iomaen caiz değildir der. Bu iddea doğru ise isbatı gerekir ve bu konuda Ebu Ya'lâ Hanbeli şunları kaydeder : «Âmî birisinin mukallidin ruhsatı araştırması fiskiı gerektirir, bir diğer rivayete göre ise, kişinin fiski söz konusu değildir (71).

Bu gibi hususlarda vaki hareket mezhep imamlarının ittifak eylediği kaidelere ters düşmediği müddetce tehlikesiz sayılmıştır. Ama kişinin gönlünde bir itminan yoksa davranışı;

والاثم ما حاك في الصدر

«Günah; göğsünde seni rahatsız eden şeydir.» (72) hadisi hükmüne uyar, tutumu bir bakıma dinle alay etme, oynama tamamen suhulete (kolaylığa) yönelme mahiyeti arzeder. Hafız İbnu Receb

(69) en-Nahl ayet 43.

(70) et-Takrir c. 3, s. 351.

(71) et-Tahrir c. 3, s. 351.

(72) Müslim, birr 14,15. Tirmizi, zühd 52. Darimî, büyü 2.

de, yukarıdaki hadisin kalbe tesir eden her nevi güçlüğü'nün darlığın, ızdırabın, gönül rahatsızlığının uyanmasına sebep olan, gönle inşirah vermeyen her şeyin günahlığına işaret ettiğini belirtir. Binaenaleyh yapılan taklide, o şeye, kişiler muttali olduğunda kerih görülürse şüphe mahiyetindeki bu davranış en büyük günahlardan biri haline gelir (73).

10. SAHABELERİ VE İMAMLARI TAKLİD MESELESİ

Bu bahis de yine mezheblerarası intikâlin cevazı meselesine dayanır. İbnu'l-Burhan **el-Evsat** adlı eserde der ki, bu husus caiz değildir sebebi ise sahabelerin mezhepleri tedvin ve zabt edilmemiştir ki, mukallid kişinin onların mezheb ve fiilleriyle yetinmeleri mümkün olsun ve böylece bir intikâle (geçişe) vasil olabilsin. İmamü'l-Haremeyn de **el-Burhan'ında** şöyle der : «Avamdan kişileri, meşhur sahabelerin mezheplerine bağlanıp kalmaları mümkün değildir. Belki onlar, fikhî meseleleri toplayıp fikirlerini açıklayan, bablara ayıran, meseleleri en ince teferruatına kadar tesbit eden imamların mezheplerine tabi olmaları gerekir, tabi olabilirler. Çünkü onlar hüküm istinbat yollarını açıklamışlar, meseleleri tehzib eylemişler, açıklamışlar ,tedvin etmişlerdir.» İbnu Salah da bu mealde fikirler ileri sürmüştür (74).

Sahabeyi taklid hususunda ulemanın görüşü öz olarak bu iken mezheb imamlarının yolunu taklid hususunda, bazı eserlerde ve özellikle Hanefi fikhî ve usulünü ihtiva eden kitaplarda, icmanın bulunduğu nakledilir. Avâmın tabi olacağı imamların mezhepleri tam tekevvün etmiş, meseleler ortaya konulup enine boyuna tartışılıp kitaplarda toplanmıştır. Halbuki yukarıda da belirtildiği gibi sahabelerin ictihad yoluyla ulaştıkları neticeler böyle bir şekilde tedvin edilmemiştir. Aslında onların her birisi hiç şüphesiz en üstün meziyete ve kudrete sahip kimselerdi (75). Bir kimse Muhammed b. Sîrîn'e «Sahabe madem ki en güzel olanı yapmış, belirtmiştir. Niçin onları taklid edemiyoruz?» diye sorar, o da «Her ne kadar görüşlerini bilsek de akıllarımız onların görüşleri-

(73) et-Tahrir c. 3, s. 352-353.

(74) bak Nihâyetü's-Süül c. 3, s. 352.

(75) et-Takrir c. 3, s. 353.

nin hakikatını idrak edemez.» diye cevap verir (76). Binaenaleyh âmî kişilere düşen görev, ismi zaman zaman geçen dört mezheb imamlarına uymaktır. Müteahhirûn ulamasından İbnu Salah ve başkaları da dört mezheb imamının dışındakilerinin taklidini men etmişler, iyi karşılamamışlardır. Çünkü onların mezhepleri zabte-dilmiş, mutlak meselelerini takyid etmişler (sınırlamışlar), o meselelerin umûmîlerini husûsileştirmişler, şartları ortaya koymuşlar v.s. Diğer müctehidlerin mezhepleri hakkında bu konularda pek etraflı bir şey bilinmez. Bu güne kadar da tabileri gelmiş değildir, zamanla sönüp gitmişlerdir.

Hülâsâ, dört mezhebin dışındakileri taklidinin imkânsızlığının asıl illeti; diğer müctehidlerin mezheplerinin hakikatının tam tes-bit edilemeyişidir. Bu bakımdan bir mezhebin hakikatını araştırdıktan sonra onun taklidi caizdir (tabii ki, o gerçeğe ve mezhebe uygun şekilde), aksi halde caiz değildir. Yine hükümlerden birisi hakkında sahabeden bazısından yapılan rivâyetler sahih olunca o zaman ancak ona muhalif görüşün, delilin, sahabenin hükmünün delilinden daha sahih olduğunda sahabeye muhalefet caizdir, aksi halde caiz değildir. Bu bakımdan bazı fakihler derler ki; dört mezhebin müdevvenliği kişiyi bağlayıcı değildir. Yani daha kuvvetli olduğu anlaşılan bir hükmün taklidine mani sayılmaz. Ancak avâm için cem ve tedvin edilmiş mezhepler taklidin vücub ve lüzumu söz konusu olabilir. Eğer avâm sahabeyi taklidle mükellef tutulsaydı o zaman günlük hayatlarında pek çok meşekkatle ve hatta zıd hükümlerle de karşılaşırıldı.

İbnu'l-Münîr de der ki, sahabî mezhebine ulaşan bir kısım ihtimaller mevcuttur ki, âmî birisi sırf taklid yoluyla bunları, bu ihtimalleri anlamaya imkân bulamaz. Sonra bazan da sahabiye yapılan isnad sıhhat şartlarını taşımayabilir. Bazan da icma, sahabenin bir görüşünden sonra, açıklanan bir görüş üzerinde vukubulabilir. Binaenaleyh âmînin karşılaştığı mesele sahabenin fetva verdiği meselenin aynısı da olmayabilir. Bir meselenin veya hadisenin bir diğer meseleyle eş tutulması, kıyaslanması çok ince bir fıkıh mevzuu olup âmî bundan ekseriya hataya düşebilir (özellikle zamanımız müslümanlarının ilmi seviyeleri düşünülürse böyle bir hatanın daha da çok olacağı kolayca anlaşılır).

(76) et-Takrîr c. 3, s. 353-354.

Bu ve benzeri görülşer sonucu «Âmî birisinin sahabiyi taklide ehil olamayacağı» sözünden maksad, sırf şar'î delillerle amele muktedir ve ehil olamayacağı demektir. Yoksa bu söz «sahabînin sözü hüccet değildir.» mânâsına gelmez. Sahabenin sözü bir hüccettir ve Şâriin :

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ

فاسئَلُوا أَهْلَ الدِّكْرِ

«Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin...» (77) ve «... Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorun.» (78) emirlerine dahildir. Oldukca yüksek bir seviyede bulunduğundandır ki, bir hüccettir ama taklidinin imkânsızlığı kıymetinin yüceliğindedir yoksa aslâ önemsizliğinden değil (79).

Yeni müslüman olmuş bir kişi, kendisine bir tahdid konulmaksızın ulemadan, mezheplerden istediğini seçebileceğine dair icma vardır. Ashab ve tabiun devrinde de durum böyle idi. Fakat baş taraflarda da denildiği gibi İslâmın emirlerinin anlaşılmasında, izahında, uygulanmasında her bir mezheb imamının metodu farklı olduğundan o yeni müslüman olmuş kişi karşılaştığı olayların her birinde farklı mezheplerin görüşlerini alabilme yeteneğine sahip değildir. Onun da birinden birini seçip onun usulünde yürütmesi gerekir. Dört mezheb imamının durumları akranlarının durumları ile mukayese edilirse, sonra da mezheplerinin yer yüzündeki dağılımı diğer mezheplerle karşılaştırılırsa üstünlükleri her yönden anlaşılır «Ya Rabbi onların makamını Cennetin en yüksek yerlerinde eyle ve bizleri de onlarla birlikte Nebi (s)nin zümresinde haşreyle...» (80).

Bu bahis Hanefi fukahâsından Şurunbilali'nin **Risale fi Cevazi't-Taklid** eserinde bir hadiseyi ve ana ikâideyi nakkille bitirilecektir. Kâdî Ebu Âsımî'l-Âmirî el-Hanefî, Kaffal mescidinin girişinde fetva vermekle meşgulken müezzin akşam ezanını okuyordu. Ebu Âsım fetva verme işini bırakıp mescide girdi ve Kaffâl eş-Şâfiî,

(77) en-Nisa 59.

(78) en-Nahl 43.

(79) et-Tahrir, c. 3, s. 354.

(80) aynı eser aynı yer.

kadıyı görünce müezzine ikişer ikişer (Hanefi usulüne göre) kaamet getirmesini emretti ve kadıyı da imam olarak öne sürdü. Kadı Esu'l-Asım da Besmeleyi kıraatle birlikte açıktan okudu ve namazı (cemaatin mezhebi olan) Şafii usulüne göre kırdı. Halbuki kadı daha önce kendi mezhebine göre namaz kılandı. Binaenaleyh önceki tatbikatı (mezhebi)ni son tatbikatı engellemiyor. Taklidle yapılan işin sıhhatine inandıktan sonra böyle bir hareket hukuken muteberdir. Ancak âmi bir kişi mensubu bulunduğu mezhebin dışındaki mezhepler ve imamların fikirleri hakkında bilgi sahibi olmadığından mezhebi ile bağlıdır, bir görüşten diğerine (sahibi olduğu bilginin yetersizliği sebebiyle) intikâl edemez. Âmidî ve Ibnu'l-Hacibin de demek istedikleri budur.

Şurunbilâli der ki, «Bir olayın aynısında birinden diğerine intikâl olamaz.» demek bir tek hadisede söz konusudur. Ama başka bir zaman ve aynı cins bir hadisede müctehid kişi «ihtiyaç anında mezhebin muhalifi bir görüşle amel ve harekete mani bir hali yoktur.» kaidesine binaen hılafla hareket edebilir. Böyle bir durumda o bir hadisenin bütününden müstakil bir mezhebi takibi mümkündür. Ama mensubu olduğu mezhebe göre sünnet veya müstahab olanları da yerine getirmek zorundadır (81).

11. TELFİK MESELESİ

el-LEFK (تلفيق) kelimesi lügatte giymek, örtmek, örtünmek ve iki parçayı birbirine birleştirip dikmek demektir. «Ehâdisü müleffeka» sözü de düzme, yalan sözler mânâsıdır. Aynı kökten gelen «t e l f î k (التلفيق) » kelimesi de birleştirmek, eklemek, istif etmek mânâlarına gelir.

İstilahda ise, bir işin yapılması anında birbirine zıd iki hüküm ve ichtihadla amel etmek demektir. Meselâ abdestli bir kimse- nin eli bir kadına dokunmasına ve vücudundan kan çıkmasına rağmen abdestini, bir yönü ile Hanefilere ve diğer yönüyle Şafiilere göre var sayıp namaz kılması ve bu namazının sıhhatini iddea etmesi gibi. Böyle bir namazın sıhhati gûya Hanefi ve Şafii mesheb- lerinin arasını telfikandır. Böyle bir telfik işlemi batıl ve hükmü

(81) Şurunbilâli, el-İkdü'l-Ferîd fi cevazi'd-Tadlid yazma varak 38 a-b ve 40 a-b.

geçersizdir (82). Bu tutum bir bakıma mezheplerle oynamak demektir. Telfikan varılan hükmün butlanı konusunda ulemânın icmaı vardır.

Bir müfti önce takliden bir görüşle amel ederse sonra o işte bu taklidden başka bir görüşe rücuu yine bilittifak batıl sayılmıştır. Her mezhebde ve bilhassa Hanefi mezhebinde tercih edilen; bu tarz bir harekettir. İbnu Kasım haşiyesinde takliden sonra o görüşten dönülür ama taklid yoluyla çözümlenen meselenin hükmü ibkaya çalışılırsa bu durum da yine tatbikatın telfikine götürür ki, hiçbir mezhebde böyle bir durum yoktur. Meselâ başın az bir kısmını mesihde Şafiiyi ve köpeğin temizliğinde Malikiyi taklid suretiyle bir namazda her iki görüşle amel etmek, işbu taklid tamamıyla bir telfiktir (83).

Hanefi fakihlerinden Kemal İbnu Humam «Bir mezheb mensubunun bir başka imamı taklidinin cevazını sınırlayıcı faaliyetler, bu cevazın rastgele kullanılmaya başlandığı, sonraki zamanlarda olmuştur. Böyle bir durumda yapılan işlemin her ikisi de batıldır. Fakihler, insanları bundan men etmişlerdir.» der ve şu misali verir.

Meselâ bir kimse abdest ve gusulde yıkanacak azaların ovulmasının farz olmadığı hususunda Şafii'yi ve şehvetsiz bir şekilde kadına dokunma halinde abdestin bozulmayacağında Malik'i taklid ederek abdest alsa ve şehvetsiz bir şekilde kadına dokunsa ve aynı abdestle namaz kılsa durumuna bakılır, eğer o kişi abdest organlarını ovarak abdest almışsa o zaman Malik'e göre namazı sahihdir. Ama azalar ovulmadan abdest almışsa o zaman her iki imama göre de namazı batıldır (84).

er-Rûyânî der ki, mezheplerin taklidi ve birinden diğerine intikâl ancak şu üç şartla caizdir:

1. İki mezhebin arası icmaa muhalif düşecek şekilde cem edilmemelidir. Meselâ birisinin mehirsiz, velisiz ve şahitsiz evlenmesi gibi. Çünkü hiçbir fakih böyle bir evlenme şeklinden söz etmemişlerdir.

(82) İbnu Âbidin c. 1, s. 55.

(83) aynı eser ve yer.

(84) et-Takrir c. 3, s. 351-352.

ii. Kişi taklidde bulunurken haber verilen icthad ile daha üstün ve faziletli bir görüşü taklid eylediğine inanmalıdır. Bu bakımdan ümmi birisi bilgisizliğine rağmen bir görüşü taklide kalkışamaz ve mezheplerin ruhsatlarını araştıramaz. Bir kimse ancak şu dört sebebden biriyle önceki hükmü bozabilir : Hükmün icmaa, küllî kaidelere, nassa veya kıyas-ı celiye muhalif ise. Aksi halde tesbit edilmiş hükmün hiçbir surette bozulamaz. Binaenaleyh durum ancak şu şekilde halledilebilir. Kaide olarak asıl mezheb takib edilir ama bazı hususlarda bir diğerini taklidde mahzur yoktur. Meselâ Maliki birisi, nikâh akdinde mehrin gerekmediği hususunda Şafii'yi taklid edenin nikâhınının batıl olduğunu söylememiştir. Eğer böyle bir şey söylenilse idi o zaman Malik'e göre bütün Şafii'lerin nikâhları batıl olurdu. Yine Şafii birisi nikâhda şahidin bulunmasının şart olmadığı konusunda Maliki mezhebini taklid edenin nikâhı batıldır dememiştir. Eğer böyle bir şey denilse idi şahidsiz nikâh yapan bütün Maliki'lerin nikâhı batıl olurdu. İşte bu gibi hususlarda vaki taklid tehlikesizdir. Meğerki üzerinde icma vaki olan mezhebin imamlarının ittifak eylediğine ters düşsün (85).

iii. İşbu intikâl ve taklid işlemi kesinleşmiş bir işi bozmaya yönelik olmamalıdır. Ama alınan ikinci fikir birincisine yakınsa bu caizdir. Tabii ki bu şartlarla yapılan taklidde bile gönül huzuru aranmaktadır. Yoksa; «Günah, göğüste, gönlünde, sana huzursuzluk veren şeydir.» (86) hadis-i şerifi gereği kişiye bu da yaramaz (87).

Taklid bahsinde ve yukarıda tesbit edilen ve açıklanan şartlara uymayan bir davranış genellikle telifik içerisinde mütalaa edilmiş ve pek çok örnekler ihtiva eden risaleler yazılmıştır. Bunlardan birisi de İbrahim b. Hüseyin Pîri (Bîrî) el-Mekki el-Hanefî'nin «Risâletü gâyeti't-tahkik fi adami cevâzi't-telifik fi't-taklid» adlı eseridir. Aşağıdaki örnekler buradan alınmıştır.

Sadru's-Şehîd **Muhtasarü'l-Vâkıâtında** telifikle ilgili şöyle bir misal verir : Bir kimse vefat etse de ana yola yakın ağaçlarını mirasçılarında bir kısmı o ağaçlardaki şayi hisselerini vakfa kalkışsalar bu caiz midir?

(85) et-Takrir c. 3, s. 352.

(86) Hadis metni ve yeri için bak dip not 72.

(87) et-Tahrir c. 3, s. 352.

Böyle bir vakıf sahih değildir. Çünkü menkul mallarda şayi hissenin vakfı sahih olmaz. Eğer sahihdir denilirse bu bir telifiktir ve muteber sayılamaz. Şöyleki;

Ebu Yusuf yalnız gayr-ı menkulde şayi hissenin vakfını caiz görmüştür.

İmam Muhammed ise, menkul fakat şayi hisse söz konusu olmayan malın vakfını caiz görmüştür.

Vakıf hadisesinde gerek Ebu Yusuf ve gerekse İmam Muhammed'in görüşlerinin bir kısmını alıp diğer kısımlarını bırakmak suretiyle ulaşılmaya çalışılan hüküm tamamıyla bir telifiktir ve batıldır, kişiler bu tür davranıştan menedilmişlerdir. Ama bu yasak kişiyi araştırmadan, ihtiyaç anında lüzumuna kanaatle taklid işlemeden men sayılamaz (88).

Kudurînin tashihinin dibacesinde Allame Hafız Kâsım der ki, «Usulcüler şöyle demiştir : Bir hususta iki farklı icthaddan mürekkep bir şekilde taklidge bulunmak sahih değildir. Bu hususta icma vardır.» yine bu eserde «Telifik edilmiş bir hüküm müslümanların icma-ı ile batıldır. Malikî birisinin hatalı bulduğu şeyde Şafii'nin hükmüyle amel ile muameleyi sıhhatli hale getiremez.» (89).

Hatta fukahanın bir kısmı, daha önce de belirtildiği gibi, taklid kabilinden telifiki de batıl saymışlar, bir tek meselede mezheb imamının dışında, birisinin taklidi de yine caiz değildir. Çünkü kullar hukukî delillerle amel etmekle görevlidirler. Bütün müslümanlar hakkında delilleri tercih etme, icthadda bulunma yetkisi yoktur. Onlar ancak bir mezheb imamını tercih etme ve ona tabi olma hakkına sahiptir. Avâmdan birisi düşünür, taşınır ve bir mezhebi seçerse artık o kişi bir müctehid gibi hareket edemez. Bir hususta mezhebin delili sahih olunca başka bir delil ile amel edemez. Çünkü insanların tamamı, âlim olsun câhil olsun, Allahın emirlerini yerine getirmekle görevlidirler. Şu kadar var ki, âlimler deliller ve teoriler araştırmakla, delillerden birisini tercihle görevlidirler. Cahiller ise âlimlerden birisini tercih ve takikle görevlidir.

(88) Ademu cevazi't-Telifik v. 55 b-56 a ve 59 a.

(89) aynı eser v. 56 b.

ler. Her sınıf insan ancak Allah'ın emrine itaat ve bağlanmakla emredilmişlerdir (90).

Gerek taklid ve gerekse telif bahsinde ileri sürülen bir itiraz şudur: Eğer kişiler taklidle mükellef tutulur, intikâl veya telifke izin verilmezse, bu mezhepde taassubun bir ifadesidir. Büyük usulcü Fahrü'l-İslâm Pezdevî'ye «Mezhepde taassub meselesinin hükmü nedir?» diye sorulmuş o da «Mezhepde salâbet -sabit kademlik- vacibdir. Taassub ise caiz değildir. Salâbetten maksad ise; bir hususta mezhepdeki emir ne ise onunla amel ve onu hak ve doğru kabul etmektir. Taassubdan maksad ise, sefihliktir ve diğer mezhep inamının hakkında aleyhte propogandada bulunmak, noksanlarını sayıp dökmektir. Böyle bir davranış caiz değildir. Müslümanlara düşen görev, birbirinin kusurunu değil, hakkı araştırmaktan ibarettir.» (91). Binaenaleyh bir kimsenin Hanefi veya Şafiiyim demesi yeterli değildir, gerek intisab ve intihab ettiği mezhebi ve gerekse diğer mezhepleri öğrenmekle görevlidir. Bir kimse nasıl ki, ben şâirim, muharririm demekle şâir veya muharrir olmazsa mezhepdeki durumu da böyledir (92).

Mezheplerin hiçbirisi İslâmın üstüne çıkamayacağı gibi her birisinden maksad da yine İslâmın bütünü demek değildir. Ancak her birisi İslâmın şumülü içerisinde kalır ve onun hükümlerini bir metod dahilinde açıklar. Bununla beraber hakikat, mezheplere göre değişiyor mu, taaddüd ediyor mu? Yoksa hakikat denilen şey tek midir?

Mutezie gibi hakkın müteaddid olduğunu söyleyenler, savunanlar âmî birisinin bile mezhepler arasında muhayyerlik hakkına sahiptir, istediğini seçer. Ama Hanefi ulemâsı gibi hakkın tek olduğunu söyleyen ve savunanlar âmî birisinin bir tek imamı seçmekle mükelleftir, derler. Nitekim Pezdevînin **Keşfü'l-Esrâr**'ında da hüküm böyledir (93). **el-Cevâhir**'de Hanefi ulemâsının «Mezhebimiz doğrudur ancak hata muhtemeldir. Muhalifimizin mezhebi ise hatalıdır ama doğru olması da muhtemeldir (94). Görülüyor ki, hakikat takdir ve fakat nerede? Bu da araştırmaya muhtacdır.

(90) el-İgdü'l-Ferîd... v. 39 b. Ademü cevâzi't-telifik... v. 57b-58a.

(91) Ademü cevâzi't telifik... v. 57 b.

(92) et-Takrir c. 3, s. 351.

(93) Ademü cevâzi't-telifik... v. 58 a.

(94) Ademü cevâzi't-Telifik... v. 58 a.

Şayet bazı meselelerde bir iş yapıldıktan sonra telifik ve taklidin cevazını gösterir fer'i meseleler nakledilirse meselâ; Ebu Yusuf'un gusl abdestini alıp Cuma namazını halka imam olup kıldırdıktan sonra hamam sahibinin su kazanından fare çıktığını haber vermesi üzerine onun (Ebu Yusuf'un) «Medineli kardeşlerimizin görüşüyle amel ederiz.» şeklinde söylediği nakledilirse de **el-Hâvî** adlı eserde müctehid Ebu Yusuf'un o sırada 6 ay kadar Medinelilerin mezhebinde olduğu daha sonra onun da Ebu Hanife mezhebine ve görüşüne döndüğü belirtilir. Çünkü abdestte niyyet, başı kapırcasına meshetmek ve abdestte tertibe uymak Hanefilere göre abdestin farzı (veya vacibi) durumundadır ve Ebu Yusuf bunlara da uymuştur. Şu duruma göre sözü geçen olay telifikin caiz görülmesine bir delil sayılamaz (95).

ez-Zâhidî de **Gunya** adlı eserinde bu olayı şöyle anlatmaktadır : Ebu Yusuf(1) hamamdan abdest alıp çıktıktan ve halka Cuma namazında imamlık yaptıktan sonra hamamcı, hamamın su kazanında fare bulunduğunu Ebu Yusuf'a haber verdi. Bunun üzerine Ebu Yusuf tekrar abdest aldı ve namazı iade etti fakat halka iade etmelerini emretmedi. Ancak;

«Bu benim ichtihadımdır ve başkasını değil yalnızca beni bağlar.» demiştir (96).

Ebu Yusuf'un böyle bir yolu takib ettiğinde önemli bir ihtilaf yoktur. Onun, tahlil ve izah edilen bu tatbikatını ille de telifikin cevazına örnek göstermek sanki onun fer'i meseleleri bilmediğini iddia olur. Halbuki o mutlak müctehid seviyesine yükselmiş bir büyük âlimdir (97). Güvenilir rivayet de bu tarzdadır. Çünkü müteahhirün ulemâsı, hakkında ihtilaf olunan, fesadı beliren namazı imam olan şahsın iadesinin vücubuna inanırlar. **Mecmuu'l-Fetâvâda** da aynı görüş mevcuttur. **Hızânetü'l-Fukahâ** adlı eserde yukarıdakine benzer bir mesele şöyle anlatılır : Bir imam topluluğa namaz kıldırsa sonra da abdestsiz kıldırıldığını anlasa kendisi hakkında namazın iadesi vacibdir. Cemaatın kimlerden ibaret olduğu bilinmiyorsa cemaatın iadesi vacib değildir... (98).

(95) aynı eser v. 59 a.

(96) aynı eser v. 59 a-b.

(97) aynı eser v. 61 a.

(98) Ademü cevazi't-telifik... v. 59 b.

Hanefi ulemâsından el-Mekki de şöyle bir misal verir : Hanefi birisi abdestli iken bedeninden kan çıkar, Şafiî mezhebine göre abdestinin bozulmadığını ileri sürüp abdestini var sayar, namaz kılsa kıldığı bu namazın iadesi şarttır (99). Daha önce de belirttiği üzere o kişi abdestini her iki mezhebin belirttiği esaslara uygun şekilde almamıştır, ancak bir mezhebe uymuştur, ona göre de abdesti kesin olarak bozulmuştur.

Kısacası bir gurup fukahânın taklidde bile talfiki andıran davranışın caiz olmadığını belirtirken zamanımız ulamasının buna yönelişi, câiz görüşü tamamen delilsizdir, tutarsızdır. Bundan daha tuhafı ise;

Bir kimse böyle bir işi nasıl yapar? sorusu ve bunun cevabıdır. Zamanımız müftisi ancak mezhebinin imamlarından doğru sözleri nakledebilir, onların sözleriyle fetva verir. Müsteftî de ancak mezheb imamlarının hal ve fasl eylediği hususlarda sorar. Yoksa fetva verilmesi muhal şeyleri soramaz (100).

İşte buraya kadar anlatılan bahislerde geniş ölçüde iktübaslara başvurulmuş, konu ile doğrudan doğruya ilgilenmiş eserlere ve özellikle Hanefi fukahâsının bir kısmının matbu veya yazma eserlerine, risalelerine müracaat edilmiştir. Asırlar boyu ve bilhassa son asırlarda halkın yakından ilgilendiği bu bahisler geçmişin nâdide eserlerinden faydalanmadıkça bugün açık bir çözüme ulaşamaz. Mezheplerin metodları, temel görüşleri bırakılarak sahabe asrına sıçrama denemelerine girişilemez. Girişilirse ne olur? O zaman da halkın samimiyetle bağlandığı ve günümüze kadar da, Pezdevînin ifadesiyle, salabetle takib ettiği mezheplere karşı bir soğuma, gevşeme ve lâkaydîlik başlar. Bunun da açacağı yaraların tedavisi güçleşir. Bırakılsın geçmişte olduğu gibi günümüzde de her mezheb mensubu kendi mezhebinde bir disiplin içerisinde hayatını sürdürsün, İslâmın emirlerini yerine getirirken diğer mezheplerin mensuplarıyla da aynı kardeşliği sürdürüp gitsin. Bir yıkıntı, gevşeme ve disiplinsizlik ihdas edilmesin. Geçmiş mezheplerin büyük imamlarına duyulan hürmet, onları tebcil, onlara dua

(99) aynı eser v. 60 a.

(100) aynı eser v. 60b-61a.

devam etsin ve hep beraber onlar hakkında :

والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا
الذين سبقونا بالايمن ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا
ربنا انك رؤوف رحيم .

«Bunların arkasından gelenler (şöyle) derler : «Ey Rabbimiz, bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi yardıma. İman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin bırakma. Ey Rabbimiz, şüphesiz ki sen çok esingeyicisin, çok merhametlisin.» (101). Ayet-i kerimesini okuyalım.

(101) el-Hasr 10.

F A Y D A L A N I L A N E S E R L E R

- Abdülganî en-Nablûsî; Risâle fi hükmi't-Taklid fi'l-Mezâhib, yazma Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi Kısmı No: 380-1.
- Abdülkerim Zeydan; el-Vecfız fi Usulî'l-Fıkh, 5. baskı Bağdad 1394-1974.
- Abdülkerim Zeydan; el-Medhal li dirâseti'ş-şeriatî'l-İslamiyye, 4. baskı Bağdad 1389-1969.
- Âmidî, Ali b. Ebî Ali Seyfuddin; el-Ihkâm fi Usulî'l-Ahkâm, Kahire 1914.
- el-Esneşi, Cemalüddin eş-Şâfiî; Nihâyetü's-Süül fi şerhi minhâci'l-ÿüsül, c. 3 Bolak 1317.
- İbnu Âbidin, Muhammed Emin b. Ömerî'l-Hanefî; Hâşiyetü reddi'l-Muhtar aled'dürri'l-Muhtâr (dan Resmü'l-Müftî), c. 1 Mısır 1307.
- İbnu Emir el-Hâc: et-Takrîr ve't-Tahbîr, c. 3, Bolak 1317.
- İbnu Hazm, Ebu Muhammed Ali ez-Zâhirî; el-Muhallâ, c. 1, Kahire 1350.
- İbnu Kayyimi'l-Cevzî; İ'lâmü'l-Muvakinin, Delhi 1314.
- İbrahim b. Hüseyin b. Almed Birî-zâde el-Mekkî el-Hanefî; Risale fi'l-mezhebi'l-İstılâhâti'l-mürâfeati'l-meşâyihi'l-mütekaddimîn inde'l-ifta ve'nükül ve't-Tedris, yazma Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi No: 420.
- İbrahim b. Hüseyin Birî (Pirî)-zâde; Risaletü gayeti't-tahkik fi ademi cevazi't-Telfik fi't-taklid, yazma Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi No: 420.
- Kemal İbnü'l-Hümmam; et-Tahrir ve't-tahrir, c. 3 Bolak 1317.
- Molla Füsrev, Muhammed b, Ferâmûz; Hâşiyetü'l-İzmîri ale'l-mürâti'l-Usül, İstanbul 1309.
- Muhammed b. Hamza el-Aydîni: Risale fi't-taklid bi'l-Müctehid, yazma Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Efendi kısmı No: 388-13.
- Muhammed Fıhkî el-Aynî; Risale fi edebi'l-Müftî, yazma Süleymaniye Ktp. Serezî kısmı No: 3924.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Fahrüddin; Kenzü'l-Vüsül fi usulî'l-Fıkhî (Keşfü'l-Esrâr), İstanbul 1308.